

Лингвокултурното значение на книгата на Анна Вежбицка „Разбиране на културите чрез техните ключови думи в английски, руски полски, немски и японски”

Боян Денизов

Linguistic and Cultural Significance of Anna Wierzbicka's book "Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese". (By Boyan Denizov). This paper gives a brief outline of one of Wierzbicka's books, published in 1997. In it, the author confirms her belief that cultural concepts of one language are translatable into another, difficult that this may be. The best way to do this is to use the semantic primes which are universal for all languages and cultures.

Key words: cross-cultural studies, cultural values, cultural clashes, cultural psychology, ethno-sociology, lexicon of a language, semantic primes, key words (as a cultural and linguistic term), linguistic and conceptual universals

ВЪВЕДЕНИЕ

Името на австралийката от полски произход Анна Вежбицка (Anna Wierzbicka) е добре известно на специалистите по света, които се занимават със семантика, прагматика, лингвистика, антропология, межкултурна и междуезикова комуникация и други близки до тях научни дисциплини. Родена във Варшава през 1938г. и завършила Варшавския университет, тя защитава докторантура към Института по литературни изследвания към Полската академия на науките през 1964. През 1973г. започва работа в Австралийския национален университет в Канбера. Научната дейност на Вежбицка започва през 70-те години на миналия век и продължава и в момента. Първата книга на авторката е „Семантични примитиви” (Semantic Primitives) (1972г.), а последната (до момента) е „Затворени в английския език: рисковете от английския като утвърден език” (Imprisoned in English: The Hazards of English as a Default Language) (2014г.). Общо Вежбицка е написала до момента 16 книги, без да се смятат огромния брой научни статии, редакторска работа и пр. Някои от творбите са написани в съавторство с Клиф Годард (Cliff Goddard) – нейн сънародник, професор по лингвистика в университета Грифитс в Бризбейн, Австралия. Книгата на Вежбицка „Разбиране на културите чрез техните ключови думи в английски, руски, полски, немски, японски” (Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese) [1] е издадена през 1997г. и е десетата подред в библиографията на изследователката. Тя е особено интересна, тъй като чрез множество конкретни примери авторката достига до задълбочени и характеризиращи обобщения за различни култури, които се проявяват чрез езика, по-точно чрез определени думи, семантично концентриращи свойства на определена култура. Тези думи, наречени от нея „ключови”, са своеобразен символ на дадена култура и почти винаги нямат точни лексикални съответствия на друг език именно поради своето специфично културно съдържание. Разбирането на тези думи, семантичното им осмисляне, може да бъде начин за разбирането на културата, която те характеризират.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Книгата се състои от въведение и четири глави и е около 280 страници. Части от книгата, както често се случва при научните текстове, се появяват преди това като статии в различни научни списания, както отбелязва и самата авторка в началото на текста. Обединяването на тези анализи в едно цяло издава амбицията на Вежбицка към един цялостен подход към межкултурните и междулингвистичните изследвания, още повече, че става дума за култури, съвсем различни една от друга по съдържание.

Още в самото начало Вежбицка цитира Едуард Сапир: „Езикът е символичен пътеводител в културата. Лексиката (на един език) е много чувствителен индекс за културата на един народ. Лингвистиката е от стратегическо значение за методологията на социалната наука”. [2] По-нататък в текста авторката неколкратно цитира Сапир и подчертава, че неговите тези „не са загубили нищо от валидността и значението си”. [3] И в самото начало на изложението си Вежбицка твърди, че: „Има много тясна връзка между живота на едно общество и лексиката на езика, говорен от него”. [4] Дори за такива банални и максимално конкретни явления като храната и ястията съществуват лексикални различия и несъответствия при различните езици. В много по-голяма степен, обаче, това важи за духовния и интелектуалния живот с неговите далеч по-абстрактни и сложни, нематериални явления. Именно това прави превода от един език на друг толкова сложна задача. За преводачите от цял свят отдавна е прието като аксиома, че при междуезиков превод част от оригиналната информация неизбежно се изгубва. Въпросът е тази „изгубена част” да бъде колкото е възможно по-малка. Някои лингвисти стигат до крайност, поддържайки тезата, че в крайна сметка преводът е една илюзия, но Вежбицка не е от тях. Тя подчертава, че преводът от един език на друг и в по-широк смисъл – от една култура на друга – е възможен, макар и труден и несъвършен. Именно в поддръжка на това твърдение тя разработва и своята теза за семантичните примитиви и естествения семантичен метаезик (*natural semantic metalanguage*) – вероятно това е най-известният – принос към лингвистиката. При разработването на тази тема, Вежбицка се влияе от полския лингвист Анджей Богуславски, а тази теза може да се проследи и още по-назад в историята до Лайбниц и неговата „азбука на човешкото мислене”. Накратко казано, Вежбицка смята, че всеки език съдържа група от думи, които представляват най-ниското, неразложимо по-нататък лексично ниво на езика, които присъстват във всички световни езици и имат еднакво семантично съдържание. Това са думи като *аз, ти, някой, едно, две, живеея, умирам, голям, малък, тук, сега* и т.н. Те се групират в 16 групи и са общо около 60. Често в рамките на групите се оформят като антонимни двойки. Тези семантични примитиви (или универсалии) фактически доказват теорията за общия произход на цялото човечество, а оттам – и общия произход на човешкия език като феномен. Това е една доста оптимистична теория, която акцентира върху ОБЩОТО между езиците, а не върху различията помежду им. Налага се оптимистичното заключение, че щом като всички езици имат общ произход и общо езиково ядро, то преводът от един на друг език, макар и труден, е напълно възможен.

Този извод по отношение на езиците важи и за културите. Успешна межкултурна комуникация е възможна, колкото и големи разлики да съществуват между различните култури. Особено в ерата на глобализацията могат да се дадат редица примери за хора с повече от една културна и езикова идентичност. Вежбицка припомня само някои по-известни имена на литературни творци, например Владимир Набоков (руско-английска), Казуо Ишигуро (японско-английска), Ева Хофман (полско-американска), Цветан Тодоров (българо-френска). Самата Вежбицка е типичен пример за бикултурен творец, съчетавайки полска и австралийска идентичност. Именно нейният собствен опит я кара да бъде особено чувствителна към някои учени, които поставят под съмнение самите концепции за езика и културата. Например Имануел Валерстийн (*Immanuel Wallerstein*) твърди, че културите нямат съдържание, тъй като представляват обект на многобройни и непрекъснати влияния – нещо, с което Вежбицка не е съгласна. Тя признава, че както културите, така и езиците са „хетерогенни и изменяеми” [5], но те имат своя сърцевина, ядро, което общо взето се запазва през времето и се променя в минимална степен. Пак в тази насока, авторката възразява срещу тезата, че няма английски език, а английски езици. Каквито и разлики да съществуват между

вариантите на английския, като американски английски, австралийски английски и даже сингапурски английски, те не са толкова големи, че да бъдат третирани като различни езици – общото между тях и британския английски е много повече от различното.

Изводът, който прави изследователката е, че както езиците, така и културите могат да бъдат описвани и следователно – преподавани на чужденци. Точно това е залог за межкултурно разбиране – много важен извод в условията на засилваща се глобализация.

Една опасност, която Вежбицка забелязва у някои учени психолози като Стивън Пинкър (Steven Pinker) и Ричард Лазарус (Richard Lazarus) е абсолютизирането на родния език с неговата лексика, оттам – абсолютизирането на семантиката на родния език и като следствие на всичко това – неизбежното абсолютизиране на родната култура. Това често става подсъзнателно, тъй като мисленето често се определя от родния език и култура, от които човек трудно може да се разграничи, дори и да си постави такава цел. Идеята на двамата автори, че мисленето на хората от различни култури е еднакво и не се влияе от езика, категорично се отхвърля от Вежбицка.

Особено важен момент в теориите на Вежбицка е концепцията за „ключовите думи“, чрез които може да се разберат различните култури. Да не забравяме, че такава е и заглавието на книгата. Вежбицка не е човекът, който въвежда това словосъчетание. Тя самата цитира своите предшественици: Едуард Евънс-Причард (Edward Evans-Pritchard), Реймънд Уилямс (Raymond Williams) (който има книга със заглавие „Ключови думи“, 1976г.), Дейвид Паркин (David Parkin), Брайън Мойран (Brian Moeran) и т.н. Без съмнение, обаче, Вежбицка е един от авторите, които най-много се занимават с това езиково явление, като задълбочава и разширява изследването на тези думи, поставяйки ги в центъра на вниманието на културолозите. Тя също дава и определение кои думи могат да бъдат сметнати за „ключови“. Според нея има четири изисквания, на които дадена дума би трябвало да отговаря, за да бъде третирана като „ключова“ от изследователите. Те са:

- Честота на употреба по принцип. Макар и не съвсем точно, честотата на употреба на дадена дума в рамките на един език, може да се измери и следователно да се сравни статистически с друга дума от същия език или със семантично най-близката дума от друг език. На тази база може да се твърди с голяма степен на сигурност, че дадена дума е или не е ключова. Вежбицка отбелязва: „Например, въпреки че определена английска дума може да съответства по значение с руска дума, ако английската дума е често употребявана, а руската се използва рядко (или обратното), тази разлика предполага разлика в културната характеристика“. [6]

- Честота на употреба в сферата на емоциите и моралните оценки. Това е важно да се уточни, защото, макар дадена дума да не се използва често като цяло, тя би могла да се появява често при оценъчни изказвания т.е. да има голяма семантична натовареност. Това също я прави ключова, защото е пряко свързана с културата.

- Думата трябва да бъде в центъра на „фразеологично поле“ (phraseological cluster), т.е. да участва във фрази, да се комбинира с други думи, често в устойчиви словосъчетания.

- Думата трябва да се появява в пословици, поговорки, популярни песни, заглавия на книги и т.н.

Ако тези условия са налице, то думата може да бъде определена като ключова за съответния език и съответната култура според Вежбицка.

Редно е да се отбележи, че това, което Вежбицка нарича „ключови думи“, нейните руски колеги предпочитат да назовават „лингвокултурен концепт“. Става дума за различни термини с приблизително еднакво съдържание.

Всичко писано дотук е теория. Но ценността на тази книга е, според мен, преди всичко в многобройните примери, които авторката посочва, за да подкрепи и докаже теоретичните си постановки. Те са разбираеми дори за неспециалиста и звучат, по моему, доста убедително. Ще посоча само някои от най-ярките и впечатляващи примери на изследователката.

Заглавието на първата глава е: „Лексиката като ключ за етно-социологията и културната психология: модели на „приятелство“ сред културите“.

Още от самото начало на текста, Вежбицка поставя под съмнение идеята, че приятелството е универсална социална категория. Тя смята, че да се твърди това, означава да се изпадне в етноцентризъм. Думите „приятел“ и „приятелство“ не само, че са културно специфични, но и се променят във времето дори и в рамките на един език. Тя дава пример с английския език, в който семантиката на „приятел“ се променя много от Ренесанса до днес. В миналото тя е изразявала много силна емоционална обвързаност между двама души, поради което броят на приятелите, които един човек е можел да има, неизбежно е бил изключително ограничен. Не така е в наше време, когато контактите между хората са по-повърхностни и не толкова емоционални. Думата „приятел“ днес е много повече синоним на „познат“ и не предполага особени емоционални връзки. Именно поради това, в съвременния английски се налага все повече устойчивата фраза „close friend“, т.е. „близък приятел“, за да се предаде този (изгубен до голяма степен вече) нюанс на емоционална близост. Социалната категория „приятелство“ е много различна в различните култури. Сравнявайки английския и руския езици, Вежбицка показва, че при руските думите, които приблизително съответстват на английското „friend“ – такива като „друг“, „приятель“, „товарищ“ – имат доста по-различно съдържание и само приблизително си съответстват. Общо взето, руснаците се отнасят много по-сериозно към приятелството като социално явление, отколкото англичаните и особено американците. Това се потвърждава и социологически. Вежбицка цитира Игор Кон – руски социолог от времето на СССР, който установява, че сред руснаците приятелството е на шесто място в скалата на ценностите, а при младите хора – даже на първо. В същото време, за американците то е едва на десето място. Тези изследвания са правени в края на 70-те и началото на 80-те години. Те отразяват устойчиви политически и социални модели, които могат да се проследят през дълги периоди от историята на страните. Както пише Хедрик Смит (Hedrick Smith) в книгата си „Руснаците“ (1976г.), „Именно защото техният публичен живот е толкова контролиран и защото не могат да си позволят да бъдат открити с повечето хора, руснаците придават на техните приятелства огромно значение. Много от тях, поне в градовете, са единствени деца, чиито най-близки приятели започват да заемат мястото на липсващите братя и сестри“. [7] По-нататък Вежбицка обръща внимание на две ключови думи — „товарищ“ в руския, по-точно руския от периода на СССР, и „mate“ в австралийския английски, които, според нея, са ключови за съответните култури. Специално думата „mate“ е особено интересна за авторката, която твърди, че тя е ключ за „австралийската духовност, австралийския национален характер и австралийската етика“. [8] Тя е свързана с лоялността, колективизма, анти-сантиментализма и редица други психологически характеристики на първите европейски заселници в Австралия. Тези качества се развиват в една враждебна и сурова природна среда, където взаимната подкрепа е абсолютно необходима за оцеляването на индивида. В този смисъл австралийските социални модели, отразяващи се в езика, имат сериозни различия с английските и американските си съответствия.

Заглавието на втората глава е: „Лексиката като ключ за етно-философията, историята и политиката: „свобода“ на латински, английски, руски и полски“. Отново Вежбицка стига до извода, че „свободата не отразява универсален човешки идеал“. [9] Всъщност концептът „свобода“ е много различен в различните общества и

култури, а в някои той дори липсва в неговия европейски смисъл. Всъщност свободата като ценност е преди всичко англоамериканска по своя произход и е свързана с нарастването на индивидуализма и по-голямата автономност на индивида от държавните структури. За Япония този принцип на изграждане на отношенията между хората помежду си от една страна и между хората и държавните институции от друга е напълно чужд. В Русия думата „свобода“ е придобила анархистично звучене през вековете, затова и не е чудно, че семантичната – натовареност е по-скоро отрицателна за мнозина руснаци.

Заглавието на третата глава е: „Лексиката като ключ за историята, нацията и обществото: „родина“ и „отечество“ на немски, полски и руски“. Дори назоваването на родната страна, което би трябвало да е универсалистко от семантична гледна точка, всъщност се оказва, че не е. Различните национални традиции и най-вече различният исторически опит влигат в тези думи и различно съдържание. Например в рамките на немския език, родната страна може да бъде назована с „Heimat“, но и с „Vaterland“. Разликата между тези две думи е значителна. Докато първата изразява сантиментална връзка с детството, има индивидуална перспектива и се свързва с женското начало, то втората има връзка със зрелостта, има колективистична перспектива и се свързва с мъжкото начало. Затова и след Втората световна война, употребата на „Vaterland“ почти изчезва заради връзката си с политическия режим на Хитлер, докато думата „Heimat“ почти не е засегната от политическите събития и продължава да се употребява както и преди.

Друго интересно сравнение е между немската дума „Vaterland“ и полското – предпологаемо „съответствие“ „Ojczyzna“. Оказва се, според Вежбицка, че от 29-те компонента на „Ojczyzna“, 16 не се съдържат във „Vaterland“, 10 са общи, а 3 са под въпрос, т.е. в двете думи семантичните разлики са много повече от приликите – нещо, което не може да не се вземе предвид при превода.

Заглавието на четвъртата глава е: „Австралийски ключови думи и основни културни ценности“. Още в самото начало, авторката се опитва да реабилитира англо-австралийската култура, която редица нейни сънародници, изкушени от доктрината на мултикултурализма, се опитват да оспорят, да отхвърлят или най-малкото да пренебрегнат. Тя изброява и характеристиките на австралийския национален характер: жилавост, мъжка солидарност, антиавторитаризъм, антисантименталност, цинизъм, антиинтелектуализъм, неодобрение към многословието, претенциозността, снобизма, изисканата реч, социалното благоприличие, условностите и класовите разграничения. Пак в тази връзка е и честата употреба на ругателни думи в австралийския английски дори и при официални поводи (т. нар. б-думи като *bastard*, *bloody*, *bullshit* и т. н.).

Заглавието на петата (и последна) глава е: „Японски ключови думи и основни културни ценности“. Тук Вежбицка анализира седем такива думи, характерни за японския език и култура. Цитирайки японско-американската антроположка Харуми Бефу (Harumi Befu), която е твърде песимистична по отношение превода на японските културноспецифични концепти на западни езици, Вежбицка отново повтаря тезата си, че „те могат да бъдат описани и обяснени на чужденци чрез универсалните („етични“) концепти“. [10] Очевидно Вежбицка отдава голямо значение на тази своя теза, която е основна в книгата, а и в нейното творчество въобще. Тази всъщност доста оптимистична теза е изразена от авторката със следните думи: „Моят език не трябва да бъде моя концептуален затвор“. [11]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вежбицка е автор, който често бива цитиран от своите руски (В. Маслова, Н. Алефиренко, С. Воркачов и др.) и български (М. Алмалех, Е. Недкова, В. Аврамова, Р. Петрова, И. Панчев, С. Гърдев и др.) колеги. За съжаление, до момента от нея не е преведено нищо на български език. Нека да се надяваме, че в бъдеще българите,

интересуващи се от лингвокултурология, ще могат да се запознаят с един от най-значимите и най-задълбочени представители на тази наука в света в момента.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Anna Wierzbicka. Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.

[2] Anna Wierzbicka. Understanding Cultures Through Their Key Words, p. x.

[3] Цит. съч., с. 1.

[4] Цит. съч., с. 1.

[5] Цит. съч., с. 5.

[6] Цит. съч., с. 12.

[7] Smith, quoted in: Wierzbicka, Anna. Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997, p. 56.

[8] Цит. съч., с. 101.

[9] Цит. съч., с. 152.

[10] Цит. съч., с. 278.

[11] Цит. съч., с. 153.

Забележка: Биографичните данни за Анна Вежбицка са взети от следните интернет източници: en.wikipedia.org/wiki/Anna_Wierzbicka (Дата на достъп: 05.08.2015)

researchers.anu.edu.au/researchers/wierzbicka-a#biography (Дата на достъп: 05.08.2015)

www.griffith.edu.au/humanities-languages/school-languages-linguistics/research/natural-semantic-metalanguage-homepage/publications/anna-wierzbicka (Дата на достъп: 05.08.2015)

За контакти:

Докторант Боян Денизов, Катедра "Европеистика и международни отношения", ФБМ, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 811, e-mail: denizov@abv.bg

Докладът е рецензиран.